

EUSKAL ARTEAREN HISTORIARI BURUZKO BIBLIOGRAFIA

MARI JOSE ARANBURU

Herri honetako Artearen Historia ukitzerakoan, nahitahiezkoa omen da ia, batzuk uste horretan daude behintzat, *Euskal Artea bai / Euskal Artea ez* delako polemikara jotzea, baina ez hori bakarrik, baita printzipio--aitorpen bat egitea ere, eta halako moduz gainera non arteaz diharduen obra oro, izenburutik bertatik karga ideologiko handi batez jantzita etortzeaz gain, sarritan euskaltasuna definitzeko saio bihurtzen den.

Ez genuke gai horretan sartu nahi, baina Arte-bibliografian dagoen polemikaren tamaina ikusita komenigarria da gutxienez zenbait matizazio egitea. Ehun urte dira berezko *Euskal Arte* bat ba ote dagoen eztabaidatuz idazten hasi zela. Joan

den mendearen amaieratik pinturak bizi izan duen garapenak (Bilboko gorakada ekonomikoarekin eta ideia abertzaleen hedapenarekin batera gertatu zenak) bide eman du Euskal Pintura Eskola deritzanaren sorkuntza (sorkuntza literarioa behintzat) gauzatu dadin, bai eta, hedaduraz, edozein une historikotako arteak «euskal» izenlaguna soinean eraman dezan. Era horretan, eta polemika modu garbi samarrean onartuz, idazle gehienek ekoizpen artistiko honen edo haren euskaltasuna, bai eta izaera gipuzkoar, arabar edo nafartarra ere, definitzeko nahi bat isladatzen dute beren iritzietan; eta hainbat obratan bateratzeko joera dagoen bitartean, beste batzuetan, berriz, euskalduna eta nafartarra denaren arteko bereizketa garbia egin nahi da, eta harreman eta loturak ekartzen dira orduan hizpidera.

Polemika honen atzetik, funtsean, kutsu ideologiko nabarmena dago, baina merkatua dela edo komenigarritasun-arrazoiak direla, kontua da izenburuetan bakarrik azaleratzen dela hori: askotan liburua saltzea da garrantzitsuena, eta erosleak izenburua begietaritzen du lehenik. Idazpuru soil bat, hala ere, gezurrezkoa gerta daiteke, eta ez da harritzekoa, horregatik, obrak jasotzen duen jarrera bat izatea eta izenburuak beste bat defenditzen duela ematea. Ikuspegia, hasi «Euskal Artea» delakotik «Artea Euskal Herrian» deitutakora iritsi arte, oso zabala da, eta itzulinguru luzeetan ibili ohi gara definizio-rik eman ez eta sentsibiltateak ez mintzearren; hortxe daude, adibidez, «El Arte...del País Vasco y sus vecinos» gisako izenburuak.

Seriotasunez hartuz gero, kontu hau ez da huskeria bat; arte lana «euskal» arte bezala sailkatzean edo beste izendapen bat ematean, gure ondarearen atal handi bat eta gure historiaren alderdi garrantzitsu bat ahaz daiteke; izan ere, kanpotik ekarritako obrak anitzak izateaz gain (horrek agerian uzten du, bestalde, nolako kultur harremanak izan dituen Euskal Herriak mundu zabalarekin eta zenbateraino eragin eta aldarazi duten horiek mailako lokal ekoizpenaren egoera), garbi dago dauden estiloak forma eta tekniken inportazioaren ondorio baino ez direla, eta forma eta teknika horiek, leku gehienetan gertatu ohi den bezala, tokian tokiko behar eta gustuetara egokitu direla gero.

Gauzak horrela, beharrezkoa da politika eta ekonomiarekin nolabait lotuta dagoen auzi hau ahaztu eta, gure Artearen Historia hobeto ezagutzen lagunduko digun bibliografia aintzatzat hartzea, doitasun zientifikoz eta seriotasun metodologikoz egina denean noski. Baina Artearen Historiaren ikerketak Euskal Herrian daukan tradizio eskasa dela eta, arazotsua gertatzen da hori; ikerketa serio urriak kanpotik egiten ziren eta, batzuetan, lehenagotik sortutako eskemak erabiliz eta ez oso datu fidagarriekin gainera. Gaurko egoera pozgarriagoa da, Artearen Historia Unibertsitateak lantzen da eta. Nafarroako Unibertsitateak, honez gero, urte-mordoa darama lan horretan, eta berdin esan dezakegu Deustukoaz; berriagoak, Euskal Herriko Unibertsitateak sortutako Geografia eta Historia Fakultatea eta Arte Ederretako Fakultatea ditugu ikerketa-lanari bultzada berria ematen; Gasteizeko EPHIALTE izeneko Ikerketa Ikonografikoetarako Institutuaren sorrera ere beste oinarri sendo bat izan daiteke gure iragan artistikoaren ezagupen sakonagoa eskainiko duten ikerketen garapenean.

Ezbairik gabe Artearen Historia bat ez dago egiterik historiatu nahi den ondarea zein den ezagutu gabe, eta egia esanda, Euskal Herriaren ondare historiko-artistikoa aski ezezaguna gertatzen da. Tarteka-marteka inbentario ofizialak burutu badira ere, fitxak, zenbaitetan, irizpide historiko-artistikorik gabe osatu dira eta, gainera, ez daude argitara emanda. Katalogazioa guztiz premiazkoa da, baina zorionez errealitate bihurtzen ari da. Bi gauzarengatik suertatzen da interesgarri: alde batetik, dauden obren korpua ezagutzea ezinbestekoa dutelako arte-historialariek eta, bestetik, ondarearen kontserbaziorako eragile ere badelako (berau ez ezagutzea da, hain zuzen, galeraren funtsezko arrazoia).

Katalogoak egiterakoan irizpide probintziala jarraitzeko joera dago, Eliz ondarea eta gainontzekoa bereiztuz sarri askotan. Gisa horretakoa dugu, esaterako, argitara eman zen lehen katalogoa, *Catálogo Monumental de la Diócesis de Vitoria* delakoa, 1967an argitaratzen hasi eta, honez gero, 6 bolumen plazaratu dituena; hauetako bakoitzean (irizpide geografikoaren arabera gauzatuak) sarrera historiko bat eta garai desberdinetan

zeharreko ikuspegi artistikoaren azterketa egiten da lehenik, katalogazioari ekiteko gero udalerrien arabera. Bertan aditu desberdinak izan dira lankide (Micaela PORTILLA dugu aipagarriena, bere esku maisuari esker hainbat bolumenetan kalitatezko kutsua utzi duena), eta monumenturik esanguratsuenen azterketa monografikoak ere agertzen dira; obra hau ederki dokumentatuta dago eta jarraitu beharreko eredutzat har daiteke.

1980. urtean *Catálogo Monumental de Navarra* obraren lehen alea kaleratu zen. Mª Concepción GARCIA GAINZAK maiutasunez zuzendutako obra honetan probintziako aberastasun artistiko ugaria biltzen da hiri-arkitektura eta aztarna arkeologikoekin batera. Egundaino Tuteran, Lizarran, Olite eta, osoki ez bada ere, Zangoztako merinaldeei buruzko aleak argitaratu dira. Aurrekoa bezalaxe, hau ere, zorrotzasun handiko obra da, ederki dokumentatua, eta kontutan hartzeko informazio grafikoaz hornitua, gainera.

Bizkaiaren lehen katalogazioa 1958. urtean egin zen J. DE YBARRA Y BERGEREren eskutik *Catálogo de monumentos de Vizcaya* izenburupean, baina metodologi aldetik hankamotz gelditzen zen argi eta garbi. Gaurko egunean, Deustuko Unibertsitateko ikerlari-talde batek, J.A. BARRIO LOZAREN zuzendaritzapean ari delarik, *Catálogo del Patrimonio Artístico de la Diócesis de Bilbao* delakoa dauka esku artean. Dokumentazio eta argazki ugariz hornitua (tenplu guztien planoak barne) laster kaleratuko den hau funtsezko oinarria izango da, zalan-tzarik gabe, geroko ikerketetarako. Probintzia honekin jarraituz, aipatzekoa da, halaber, BARRIO LOZAK berak zuzenduriko obra hau: *Arqueología, Urbanismo y Arquitectura histórica*, (3 ale, Bilbo, 1989, 1990 eta moldiztegia).

Gipuzkoako ondarea katalogatzeke dago oraindik, eta berdin esan daiteke Iparraldeko probintziei dagokienez, bertako errealitate artistikoa oso gutxi ezagutzen delarik.

Planteamendu arras desberdinekin (zientzian baino gehiago salmentetan pentsatuz), Euskal Herriaren ondare artistikoaren zati bat biltzen duten hainbat obra eta gida eman dira argitara, eta helburua dibulgetzailea badute ere, emaitzak, pentsatzekoa zen legez, ez dira inondik ere berdintsuak. *Monumentos Nacio-*

nales de Euskadi obraren 3 aleek (Bilbo, 1985) Euskal Autonomi Elkartearen hiru probintzietan «Momumentu Nazional»tzat jo diren eraikinei buruzko lan monografikoak jasotzen dituzte, kalitate-aldeetik oso desberdinak hala ere. Ia horren jarraipen bezala, eta antzeko irizpide bat erabili delarik, *Monumentos de Bizkaia* izeneko lanaren lau aleak argitaratu ziren J.A. BARRIO LOZAREN zuzendaritzapean (Bilbo, 1987); bertan, eta ikerketa-lanak izateagatik interesgarriagoak diren monografiak aurkezteaz batera, oinarri zientifiko eta kritiko eskasak duten ohizko gordinkeriak ere sartu dira.

Talde berean sartu beharko lirateke, beharbada, ETOR argitaletxeak kaleratutako *Ibaiak eta haranak* bilduman ondare historiko-artistiko eta paisajistikoari eskainitako bolumenak (2, 4 eta 6.ak), bertako artikulua oso gorabeheratsuak direlarik; haxe da benetako koordinazio-lan bat jarraitu gabe eta hainbat autoreren artikulubiltegi bilakatzen diren obra haue-tan oro har nagusitzen den tonika.

Probintzi mailako katalogoak alde batera utzita, badira zenbait lan, ekimen instituzional nahiz pribatukoak, udal-mailako artea aztergai dutenak (Arte lokalaren Historiak monografia historikoetan gehigarri beharrezko, eta sarritan, eze-roso bezala daukan presentzia kontutan hartu gabe). Ekimen ofizialak azpimarratzekoak dira, hortxe baitaude, adibide gisa, Bizkaiko hainbat herritako ondare monumentalari eskainita bertako Foru-Aldundiak *Ezetz Jakin* delako bilduma sustatzean argitaratu dituen monografia historiko-artistikoak.

Atal berean sartu beharrekoak lirateke, halaber, ekimen ofizialak zein pribatuak eraginda, herri desberdinen inguruan egindako monografiak. Ugari samarrak direla esan daiteke, Historia lokala (Arte lokalaren Historia, beraz) gaur egun ikerketa-eremurik interesgarrienetako bat bilakatu delarik. Hona hemen zenbait adibide: Oñatiko haranaren ondare historiko eta monumentalari *Inventario Histórico-artístico del valle de Oñati* delakoan izan da jaso irakasle-talde baten eskutik (Gasteiz, 1982); interesgarria gertatzen da, batez ere, zonalde horretan artistiko izan daitekeen guztia bildu, deskribatu eta argazki bidez erakusten duelako. Probintziako ondare artistikoa bere

osoan jasotzen duen katalogaziorik ez izatean, gisa honetako ekimen pribatuak aintzakotzat hartzekoak dira erabat. Juan Cruz LABEABA MENDIOLAK, bestalde, *Viana Monumental y Artística* izeneko obra eskerga eta eruditoa eman du argitara (Iruña, 1984), lan honen planteamendua neurri batean katalogo huts bat izatera mugatu bada ere. Ez hain eruditoa, baina bai aberatsagoa bere planteamenduetan (finantzaketa, inportazioa, arte-egilea, bere jatorria eta egoera,...) Mª Jose ARANBURUK eta Jesus GIL MASSAK *Artea Bergaran. Erdi eta Moderno Aroak* izenburupean Bergarari eskainitako ikerketalana dugu (Bergara, 1991). Hauetaz gain, badira gero ikerketa interdisziplinarioak, Bilbo hiriarri arestian dedikatu zaiona kasu, non *Bilbo, Arte eta Historia* izenburupean, eta hiri-errealitateari buruzko azterketa bikaina dela medio, autore desberdinen artikuluko-sorta bat agertzen baita ikuspegi zabal eta joria eskainiz. Eta badira, orobat, ikerketa partzialak herri baten egoera artistikoaren alderdi jakin bat bakarrik aztertzen dutenak; honen adibidea *Arquitectura y urbanismo de Laguardia* izenarekin F. MARTINEZ DE SALINASek buruturiko lana dugu (Gasteiz, 1991).

Intereskorreko azterketaren bat egina badago ere, ikerketa-eremu hau, interesgarritasun handikoa bestalde, ia landu gabe aurkitzen da. Hortxe daude, gai batzuk aipatzearren, estiloen iraunkortasuna, ekoizpen artistikoaren europeismoa edo ez europeismoa, enpresa artistikoen mezenazgoa eta finantzaketa, e.a... Oraingoz, obra bakar bat azpimarratu daiteke, hain zuzen, J.I. LINAZASOROK idatzitako *Permanencias y arquitectura urbana. Las villas vascas de la época romana a la Ilustración* liburua (Bartzelona, 1987); bertan hirigintzak Euskal Herrian dituen arazoak aztertzeaz gain, hiri-tipologiarik adierazgarrienak eta berauen elementu osatzaileak sailkatzeko dira, etxeko arkitektura eta estilo artistikoez horretan duten eragina ere jasotzen direlarik.

Inbentario, dokumentazio eta katalogazio mailan behar adinako ikerketa-lanik ez egotean, Euskal Herriko arte-lanari buruz dakiguna, hortaz, partziala baino ez da. Gainera, obra, multzo monumental edo artistei eskaini zaizkien lan mono-

grafikoak, ikerketa zabalago baten oinarria izan behar duten analisi arkeologiko, historiko-dokumental eta formala bateratu behar dituen metodologia zorrotzaren arabera burutu direnak, urriak dira oraindik, aipatuak eta aipatu gabe gelditu diren beste asko gorabehera, eta hau oztopoa baizik ez da a rgitalpenetan hain beharrezkoa diren sintesi egokiak burutu ahal izateko.

Gauzak horrela, egin diren sintesiak ez dira asko, eta ez dute elkarren artean koherentzia handirik gordetzen.

Hutsune batzuk betez, 1976-77 urteetan Euskal Kulturari buruz Donostian ospatutako I. Ikastaro a ren hitzaldietako testuak eman ziren argitara *Arte Vasco / Euskal Arte* izenarekin (Donostia, 1982). Ordurarte ezagutzen zenaren sintesia nahi du izan obra horrek. Nahiz eta, panorama bibliografikoaren gabezia dela eta, liburu guztiz beharrezkoa izan, ez du -obra-mota hauetan ohizkoa denez- osotasunik gordetzen, eta esan ere esan liteke J.M. de Lekuona bezalako pertsonaia ospetsuen parte hartzeak kutsu tradiziozalea eta errealitatetik urrunduera erantzen diola, iritzi pertsonala, batzuetan, oinarri zientifikoaren objektibotasuna baino gehiago azpimarratzen delarik.

Erabat desberdinak *kanpotik egindako* beste zenbait obra ditugu, March Fundazioak Nafarroa eta Euskal Herriari eskainitako monografiak, esate baterako. Oro har hartuta, elkarte autonomo bakoitzaren Arte-Historia ederki laburtzen dutela esan daiteke —orain arte argitaratu denean oinarriturik, jakina, datuak ez baitira kontrastatu eta honek, noiz edo noiz, errakuntzak egitera eraman dezake—, ez dira aurriritzi eta joera erradikalean murgiltzen (argitalpenaren planteamenduak aurrerik ezarritako lurralde-banaketan salbuetsita), eta mugatuak izan arren horregatik, oso obra baliagarriak, planteamenduan garbiak eta behar bezain zuzenak ditugu gure iragan artistikoaren ezagupenean abiapuntu egokia izateko. Nafarroaz ari den testua Rogelio BUENDI Ari zor diogu (*Navarra, Pueblos de España* bilduma, Noguera argitaletxea / March Fundazioa, Madrid-Barcelona, 1988), eta Euskal Autonomi Elkar-teaz diharduena Salvador ANDRES ORDAX en eskutik dator (*Pais Vasco*, 1987).

Joera arras desberdinekoa K. BARAÑANOK, J. GONZALEZ DE DURANAK eta J. JUARISTIK *Arte en el País Vasco* izenburupean kaleratutako liburua da (Madrid, 1987), bere ezaugarri nagusia —eta birtutea beharbada— obra polemikoa izatearena delarik. Bere argitalpenari, izan ere, beste ezein obrak inoiz piztu ez duen polemika periodistikoa jarraitu zitzaion. Ez da, egia esatera, Euskal Herriko Artearen Historiari buruz eskuliburu moduan egina den sintesia, Euskal Herriko sor-kuntza artistikoaren errepaso historikoan oinarriturik gogoe-tak eta espekulazioak egiten dituen obra pertsonala baizik. Euskal arte baten existentzia edo honen eza, berankortasuna, artista eta formen inportazioa, e.a., interesgune dira obran, arte eta artisten inguruko iritzi kritikoa, gugandik zenbat eta hurbilago egon orduan eta biziagoa, ugaria delarik.

Liburua atal desberdinetan dago banatuta. Aurrenekoan azalpen teorikoak ematen dira aztergai hartuta Artearen Historiak Euskal Herrian dituen arazoak, tradizio-eza, eta Euskal Pintura Eskola bat aztertu eta definitzeko ikuspuntu teoriko-tik egindako ahaleginak. Historian zehar errepaso txiki bat egin ostean, obra Arte Garaikideari batez ere eskainitako liburu gisa eratzten da, garapen historikoa gai nagusiari, Euskal Artearen inguruan gaur dagoen polemikari hain zuzen, berriro hel-tzeko aitzakia baino ez delarik. Liburuaren planteamenduak —Literatura eta arte plastikoak ere sartu dira eta— oso gai suge-rikorrak agertzen ditu gerorako aztertzeko, baldin eta azterketa hori liburuak aurkezten duen baino ikuspegi zabalago batetik abiatuta egiten bada, zeren eta, benetako sintesia ez denez, printzipio-aitorpen bat baizik, zenbait gai oso azaletik ukitu baitira, aipatu gabe ere gelditzen ez direnean, Gotikoaren kasuan gertatu den bezala. Nolanahi dela ere, oso obra inte-resgarria da beste askorekin parekatuz gero.

Jesús Mª GONZALEZ DE ZARATEk idatzitako *La Literatura en las Artes. Iconografía e Iconología de las Artes en el País Vasco* liburua obra berritzailetzat jo zen argitaratu zenean (Donostia, 1987). Hala ere, eta izenburuak asmo handikoa eman badezake ere, egia esatera, Euskal Herriko Artearekin nolabaiteko lotura izan dezaketen obrei buruzko artikuluko bil-

keta bat baino ez da. Mitoa, irudi literarioa, zentzu enblematikoa edo irudi sakratua metodo ikonografiko-ikonologikoa erabiliz aztertzen dira autoreak hautaturiko obretatik abiatuta, emaitzak gorabeheratsuak izanik. Ez da hau, beraz, benetako sintesi-obra bat, metodo honek Euskal Herriko arteari aplikatuta dauzkan posibilitateak erakusteko saioa baizik.

Aipatzekoa da, azkenik, 1989. urteaz geroztik eta *Euskal Artearen Historia* izenburupean Donostian atalka argitaratzen ari den sintesi-obra. Kapituluak autore desberdinen eskutik izan dira idatziak, eta benetako koordinaziorik ez duten gisa honetako obretan gertatu ohi den bezala, emaitzak gorabeheratsuak dira batzuen eta besteen artean. Ereku geografikoa, Euskal Herria bere osoan hartzen baitu, eta argazki bidez eskaintzen duen dokumentazio zabala, azpimarratzekoak dira dena den.

Euskal Herriko Arteari buruz idatzi diren obretara irizpide kronologikoaren arabera hurbilduz, Historiaurrea dela eta argitaratu diren obra-pila nabarmendu beharra dago. Gehienak, halabaina, irizpide arkeologiko soilean oinarritzen dira, osagai artistikoan asko sakontzera iristen ez direlarik. Interesa ez da gutxiagotua gertatzen, hala ere, J. ALTUNA eta J.M. APELLANIZen obretan.

Beste hainbeste esan liteke Aintzinaroaren aztarna arkeologikoen inguruan aldizkari berezietan argitaratu ohi diren ikerketetaz. Mª Angeles MEZKIRIZ edo I. BARANDIARAN ikerketa-mota honetako produkzioaren erakusgarri onak dira.

Aintzinaroaren aztarna artistikoak eskasak baldin badira, ezin gauza bera esan Erdi Aroak Euskal Herrian utzi duen ondareaz. Arte Erromanikoa eta Arte Gotikoa benetako hito bihurtu dira Herriaren bilakaera artistikoan, nahiz eta ahaztu behar ez den obren banaketa territoriala desorekatsua gertatzen dela, barnealdeko probintzietan askozaz ugari eta aberatsagoa delarik. Horren ondorioz, ikerketak ere partzialak gertatzen dira, eta Araba eta Nafarroari buruz makina bat lan plazaratu den bitartean, Gipuzkoa, Bizkaia eta Iparraldeari dagokienez kopurua nabarmenki jaisten da.

Biurrun, Apraiz eta Lekuonaren ikerketa jada zaharrek, bai eta Gaya Nuñorenak ere, bibliografia berri, eta nolabait, oparo ari utzi diote lekua Erdi Aroko Arteari dagokionean.

Arte Aurreerromanikoak neurri handi batean ezezaguna izaten darrai oraindik, eta bere inguruan burutu diren ikerketak, askotan, Arkeologian murgiltzen dira gehiago Artearen Historian baino. Hau gorde diren aztarna urri eta sakabana-tuekin, eta historiaren aldi honek ikerketa-lanari dakarzkion zailtasunekin lotu-lotuta dago.

Nafarroako Ertaroko Arteaz aztertzen duen obra bat, eskerga bera, baita asmo handikoa eta joria ere azalpen grafikoari dagokionez, baina nahaspilatsua dudarik gabe eta ez ondo editatua, *Arte Medieval Navarra* izeneko liburua dugu, J. Luis URANGAk eta Francisco IÑIGUEZek idatzia (Iruña, 1973). Denboraren poderioz guztiz aztertzekoa den material-bilketa ugari jasotzen du bertan eta oso tarte zabala eskaintzen die, bestalde, Arte Aurreerromanikoak Nafarroan eta inguruko zenbait lurraldetan utzi dituen obrei. *Iglesias rupestres visigóticas en Alava* izenburupean LATXAGAK idatzitako liburua (Bilbo, 1976) interes-maila berdinean mantentzen da material grafikoaren bilketari dagokionez. Horrela, beraz, arkitektura aurre-erromanikoa ikerketa-lanen beharrez dagoen eremua da oraindik, zenbait artikulu interesgarri argitaratuta badaude ere. Beste izaera arras desberdinekoa Soledad SILVAK *Iconografía del siglo X en el reino de Pamplona-Nájera* izeneko liburua da, bertan Errioxako eskriptoria mozarabiarren miniatura sakonki aztertzen delarik. Tuterako aurreerromanikoko arte islamiarra ongi ezaguna dugu B. PAVON MALDONADOK *Tudela ciudad medieval. Arte islámico y mudéjar* izenarekin idatzitako liburuan Gómez Morenoren artikuluari egin zion berrazterketa dela medio (Madrid, 1987), ikerketa-mota honetarako eredu metodologiko aparta bihurtzen delarik.

Arte Erromanikoak, hala eskultura eta arkitektura mailan dauden erakusgarri ugariengatik nola bere aberastasun eta aniztasunagatik, aukera handiagoak eskaintzen ditu ikerketarako. Horrexegatik da hau seguraski, Artearen Historian bibliografia gehiago sortarazi duena. Asko dira hainbat obra,

lurrealde, alderdi ikonografiko, e.a., aztergai hartuta egin diren ikerketa partzialak, aldizkari berezietan argitaratuak gainera; baina oraingoz ez da Erromanikoa Euskal Herrian aztertzen duen obra orokorrik egin.

Nafarroako Erromanikoa da ikerketetan ugariena. Lehen adierazitako *Arte Medieval Navarra* delakoarekin batera, J.M. de LOJENDIOren *Navarra* liburua aipatu behar dugu, «La España Románica» sailaren barruan aurkitzen dena (Madrid, 1978) eta duela urte dexente «La Pierre qui Vire»-n inauguratutako bildumaren eredu tradizionalari jarraitzen diona zenbait obrari buruzko monografi sorta bat aurkeztuz; ezin da, hori dela eta, osotasuna duen obratzat hartu. Dokumentazio grafikoan erabilitako seriotasuna eta erreproduzioen kalitatea aipatze-koak dira, hala ere.

Eskultura monumentala ikerketa anitzetan izan da aztertua eta oso ikuspegi desberdinetatik gainera, irizpide ikonografikoa izan delarik gehien erabili dena. Argia ikustera iristen ez diren lan puntualak (tesinak, e.a.) etengabe egiten ari badira ere, bada ikerketa-sorta ugari bat normalean «Principe de Viana» aldizkarian argitaratua, egilea bat edo bestea izanik, ikusmoldea eta sakontasuna aldakor dituenak.

Imajinagintza, Ama Birjinari dagokiona behintzat, Clara FERNANDEZ-LADREDAren lanari esker dugu ezagunago. Taila erromaniko eta gotikoak katalogatu ondoren, egile honek tipoak definitu eta obrak taldekatzeari ekin dio eredu ikonografikoen jatorria eta kontserbaturiko tailen arteko loturak ezarriz. Bere ikerketak, funtsezkoak dudarik gabe Nafarroako Ertaroko imajinagintzaren ezagupenari dakarkion laguntzagaritik eta beste aztergai edo lurrealde batzuetarako aplikatu litekeen eredu metodologiko bihurtzeagaritik, izen honekin eman dira argitara: *Imaginería medieval mariana en Navarra* (Iruña, 1988).

Aralar S. Miguel basilizan aurkitzen den erretaula esmaltatua, maisu-lana berez, zehazki aztertua izan da 1979. urtean lapurtua izan eta goitik behera berriztatu ondoren; ikerketa hauen emaitzak berriztatze-lanak amaitu ostean ospaturiko erakusketa zela eta *El retablo de Aralar y otros esmaltes navarros* izenez argitaratutako katalogoan daude ikusgai (Iruña, 1982).

Arabako erromanikoa kalitate handiz dago jasota —egileak ohi duen bezala— Micaela PORTILLAk buruturiko laburpe-
nean (*Alava en sus manos*, IV. alea, Gasteiz, 1983). «Catálogo
Monumental de la Diócesis de Vitoria» liburuan agertzen diren
monografieta batak, J. Mª de AZCARATEk Armentia eta
Estibalitzeko basilikiei eskaini dizkienak kasu, bereizturik
eman dira argitara. Azken monumentu horren inguruan badago,
halaber, beste monografia bat Jesús GONZALEZ DE ZARA-
TEk metodo ikonografiko-ikonologikoa erabiliz gorpuztu duena.

Beste probintzietako erromanikoak, ez hain ugaria bes-
talde, ez du horrenbeste arretarik sortarazi. Bizkaiari dago-
kionez, J. L. BARRIO LOZAK *La arquitectura románica vizcaína*
deritzan liburua dauka argitaratuta (Deusto, 1979), eta berri-
kuntza handiko lana ez bada ere, baliagarria gerta daiteke sin-
tesi gisa. Isabel ESNAOLAK Gipuzkoako erromanikoa aztertu
zuen *Euskal Artearen Historia* liburuan gai honi eskaintzen
zaion atalean sintesi bat argitara emanaz. Iparraldeari gagoz-
kiolarik, Santa Grazi eta Ospitale-St. Blas-i buruz M. DUR-
LIATEk eta V. ALLEGREk *Pyrenées Romanes* liburuan agertu-
tako bi azterketa monografikoak bakarrik aipa daitezke (La
Pierre qui Vire, 1982).

Arte Erromanikoarekin gertatzen den bezala, Arte Gotikoa
ere ugariago eta aberatsagoa den lekuetan izan da aztertuagoa,
Nafarroan eta Araban, alegia, Baiona bezalako gune garran-
tzitsua ahaztu gabe, bertako katedralak merezi duen arreta
behar adinako zehaztasunez oraindik jaso ez badu ere.

Nafarroako Gotikoari dagokionez, *Arte Medieval Navarra eta*
Imaginería Medieval Navarra izeneko liburuetan eskaintzen
zaizkion atalez gain, badira hiru obra, gai eta ikuspegi aldetik
desberdinak, azpimarratuak izatea merezi dutenak:

Horma-pintura Mª Carmen LACARRA DUCAYk hartu zuen
aztergai *Aportación al estudio de la Pintura Mural Gótica en*
Navarra izenarekin burutu zuen tesi dokortalean (Iruña, 1974).
Bertan, XIV eta XV. mendeetako nafartar multzo piktórico
nagusien azterketa egiten du aski tradizionala den metodo-
logiari jarraituz: deskribapena eta ikonografia, estilo eta tekni-

karen azterketa, beste eskola eta obrekiko loturak, e.a., interes handiko datu ugari ere erantsiz; obra egina izan zen lekua-
ren azterketarekin eta Nafarroako orduko egoera historikoaren
analisiarekin osatzen da guzti hori, gaiari osotasun egokia
ematea lortzen duelarik.

XV. mendeko eskulturgintza R. Steven JANKEk aztertu du
Janin Lome y la escultura gótica posterior en Navarra izenbu-
ruean argitaraturiko liburuan (Iruña, 1977). Obra hau garran-
tzi erabatekoa da Janin Lome bere garaiko europear eskulto-
rerik nagusienetako bat dela egiaztatu eta XV. mendeko hilobi-
arte nafartarra ezagutzeko; gorde diren obren azterketa mono-
grafikoekin batera, autoreak aurkezten duen dokumentazioa ere
dugu aipagarri.

Badago, bestalde, Nafarroako gotiko garaiko artegintzari
eskainitako panorama bibliografikoan berriago eta berritzaile ger-
tatzen den ikerketarik ere. Javier MARTINEZ DE AGUIRREk bere
Arte y Monarquía en Navarra, 1328-1425 delako liburuan esa-
terako (Iruña, 1987), luze eta zabal hitzegiten digu Evreux
dinastiak Nafarroan egindako mezenazgo lanari buruz. Nahiz
eta mezenazgoa, erregentzaren nahiz pribatua, arteaz egin den
ikerketetan nola edo hala beti agertu den, orain, Euskal Herriari
dagokionez, liburuaren gai nagusi bihurtzen da. Evreux etxea-
ren erret patronatua, Nafarroari mende joria eman ziona arte-
gintzan, zehatz-mehatz aztertzen du egileak tintontzian ezer
utzi gabe: arkitektura zibil eta militarra, erlijio-mailakoa, arki-
tektura ez iraunkorra, eskultura eta pintura lanak edo arte
suntuarioak. Gainontzeko arte europearrekin aldi honetan
dagoen harremana aztertzerantz iristen da, bai eta, itxuraz hutsa-
lak eman arren, materialen iturria, prezioak edota alderdi
zeharroteknikoak ere. Baina bada, horretaz gain, beste interes-
gune bat: artisten arazoak, jatorria, soldata eta gizarte-
balorapena bezalako aspektuak ukitzen dira artea pano-
rama historiko zabalago batean kokatuz, alderdi ekonomiko
eta sozialak barne, baina obrak Arteari buruzko lan bat izate-
ari utzi gabe.

Arabako Arte gotikoa Soledad SILVAren *Iconografía Gótica en Alava* deritzan argitalpenean izan da aztertua (Gasteiz, 1987).

Besteak beste aipatzekoa da, aldi gotikoa baino haruntzago joan arren, Micaela PORTILLAk *Torres y casas fuertes de Alava* izenburupean kaleratutako obra eskerga (Gasteiz, 1978), garai horren azterketa ere egiten duelarik. Ikerketa bikaina da bera, Euskal Arteari buruzko liburutegi orotan egon beharrekoa. Autorea sistematizazio-lan bat egiten du probintziako obra zibilek osatzen duten ondare handi hori kronologia, geografia eta gorabehera historikoen arabera bereiztuz, motatan taldekatuz, e.a., eraikuntzen azterketak eta familia sustatzaileen aipamenak leku hartzen dutelarik.

Errenazimendua aldirik emankorrenetako bat izan da ekoizpen artistikoari dagokionean. Obrak eta iturri dokumentalak ugari izateak bide eman du ikerketa franko egin daitezen, garaia oraindik oso ezaguna ez bada ere. Gogora dezagun dau den obrak inbentariatu eta katalogatzeko lehen aipatu dugun behar hori. Askotxo dira hainbat obrari buruz argitaraturiko monografiak, kalitate aldetik, eremu zabalagoa hartu duten beste zenbaitetan bezala, eskasak izan arren.

Iparaldeko produkzioak gutxi ezagutzen dira; Bizkaian, F. SESMAROren aspaldiko lan bat eta J.A. BARRIO LOZAK, garai honetako bizkaitar artegintzari buruzko perspektiba berri bat ekarriz, egin berri dituen ikerketak aurkitzen ditugu. Gipuzkoari dagokionez, Mª Asunción ARRAZOLAren *El Renacimiento en Guipúzcoa* liburua eskura eduki behar den lana da oraindik (Donostia, 1969); obra honek egina izan zen garaian nagusitzen zen eredu metodologikoari jarraitzen dio (katalogazioa, deskribapena eta ahalik eta dokumentaziorik osoena eta eruditoe-na), eta gai honen inguruan egin den lehen hurbilketa dugu, bai eta bakarra ere, aldi hau jorratu gabe baitago oraindik. Lan monografikoei dagokienez, ezin ahaztu daiteke, metodo ikonologikoa erabiltzen du eta, J. GONZALEZ DE ZARATERen *Arquitectura e iconografía en la Universidad de Oñate* izeneko lana (Iruña, 1992). Irizpide berbera erabiltzen du egile horrek *El Palacio Escoriaza-Esquivel* liburua gorpuzterakoan (Gasteiz,

1987). Arabako errenazimenduaren beste zenbait aspektu X. CASTAÑERrek *Mito y religión en la plástica alavesa* idatzitako liburuan aurki daitezke (Gasteiz, 1989), nahiz eta, Nafarroaren kasuan gertatzen den bezala, gehien aztertu den joera Erromanismoa izan. Zentzu honetan, S. ANDRES ORDAXek buruturiko *La Escultura Romanista en Alava* (Gasteiz, 1974) eta *El escultor Lope de Larrea* (Gasteiz, 1976) izeneko obrak ditugu, artistei buruz etorkizunean egin daitezkeen ikerketetarako eredu metodologikoa direlarik.

Nafarroak, Artearen Historia ia osoan bezala, bibliografia zabalagoa dauka. Biurrun, Castro, Altadill edo Urangaren ikerketa honez gero klasikoen ondoan, artikulatu ugari daude idatzita, batzuk apartak benetan, garapen zabalagoa duten eta bikainki burutu diren beste batzuekin batera. Hauetako bat Mª Concepción GARCIA GAINZAK *La escultura romanista en Navarra. Discípulos y seguidores de Juan de Anchieta* izeneko liburua dugu (Iruña, 1969). Obra honetan, egileak Nafarroako tailer erromanista desberdinen produkzio ugaria sailkatu eta sistematizatzen du autore, kontratu, produkzio-modu, eta abarri buruzko datu arras interesgarriak aurkeztuz, interes historiko-soziologikoa duten beste zenbait xehetasun, hala nola, prezioak, materialak, teknikak edota arautegi legalak ahaztu gabe. Euskal Herriko artearen panorama bibliografikoa aberastuta gertatzen da obra apart honekin, bertan aurkezten zaigun dokumentazio zabala eta eranskin grafikoa arras lagungarriak direlarik.

Aldi honetako pintura aztergai harturik, E. CASADO ALCALDEK *La pintura en Navarra en el último tercio del siglo XVI* liburua eman zuen argitara (Iruña, 1976), errenaisantzako ekoizpen artistikoan ordurarte ezezaguna genuen alderdi hau eza-gutu eta baloratzeko funtsezko obra bihurtuz. Kolorearen munduak beste argitalpen interesgarri bat ikusi du arestian Pedro ETXEBERRIA GOÑIren eskutik.

Barrukoa gutxiago ezagutzen da eta, hortaz, gutxiago ere sistematizatu izan da. Obra arkitektonikoak eta erretaulak aztertzen dituzten lanak, bai eta sintesi aurrerakorrak ere, ia probintzia guztietan egin dira, baina denetan aipagarriena Mª Isabel ASTIAZARAINek garatutako lan eskerga dugu, Gipuzkoa-

ko arkitektura barrokoari buruz hainbat liburu argitaratu dituelarik; Loiolako Santutegiari eta Donostiako Sta. Mariari eskaini dizkien monografiez gain, *Arquitectos guipuzcoanos del siglo XVIII* delako liburua nabarmendu beharra dago (I. alea Donostia, 1988; II. alea, 1989; III. alea, moldiztegián). Egileak Gipuzkoako panorama artistiko aberatsaren banan banako azterketari ekiten dio bertan, eta sarrera zabal bat egin ondoren, garaiko maisurik puntakoenen biografia historiko-artistikoari heltzen dio. Obra hau, planteamendu aldetik, tradizionala dela esan badaiteke ere, beste edozein azterketa-mota egin aurretik ezinbestekoak diren katalogazio eta dokumentazioa, pertsonalitate nagusien definizioa, autoreen arteko erlazioak, obrak, joera estilistikoak, e.a. jasotzen dituenetakoa dugu; hitz gutxitan esanda, lan hau funtsezkoa gertatzen da Gipuzkoako, eta beraz, Euskal Herriko arte barrokoa ezagutzeko.

XIX. mendea ikertzaileen interesgune izan da, baina ez neurri berean. Zalantzarik gabe Neoklasizismoak adibide interesgarriak utzi ditu Euskal Herrian —gogora dezagun Euskal Herriko Adiskideen Elkartek artearekin izan duen harremana, egun M. Ruiz de Ael aztertzen ari dena— ikerketa sistematikorik oraindik burutu ez bada ere. Arkitektura eta hirigintza bai izan direla aztergai hainbat lanetan; hortxe dugu, esaterako, D. FULLAONDOK *La arquitectura y el urbanismo de la región y entorno de Bilbao* izeneko liburuan burutu duen material-bilketa (Madrid, 1969 eta 1971), M.C. RODRIGUEZ SORONDOK *Arquitectura pública en la ciudad de San Sebastián —1813-1922—* delakoan Gipuzkoako hiriburuaren garairik oparoenan nagusi ziren joera eta korronteei buruz egin duen azterketa (Donostia, 1985), edota *Arquitectura y urbanismo en Pamplona a finales del siglo XIX y comienzos del XX* izenburupean A. ORBE SIVATTEK argitaratutako lana (Iruña, 1986); badira, horietaz gain, hirigintza-alorrean argitara eman gabe dauden beste zenbait azterketa, bereziki euskal hirien zabalketaz dihardutenak. Dena den, idatzitako guztiaren ahaleginik handienak (*Arte en el País Vasco* liburuan gogorarazten den bezala) Euskal Pintura Eskola definitzera zuzendu dira.

XIX eta XX. mendeak besarkatuz, eta ikuspegi ideologiko desberdinetatik abiatuta, oso bibliografia joria dago Euskal Pintura Eskolaren inguruan. Artistei eskainitako biografiak, handikerian murgilduta batzuk, anitzak dira berez —adibide gisa «La Gran Enciclopedia Vasca»k *Pintores y escultores vascos de ayer, hoy y mañana* izenburupean plazaratu duen biografi sorta aipa daiteke—, baina maila on bat erakusten duten sintesiak, berriz, urriak. Kritika zorrotzak jaso baditu ere —hizkeragatik batipat— J.M. ALVAREZ EMPARANZAREN *Origen y evolución de la pintura vasca* liburuak ez du interesgarritasunik galdu (Donostia, 1973), honen jarraipen gisa egileak geroago idatzi zuen *La pintura vasca contemporánea 1935-1978* delakoa eskasagoa gertatu delarik (Donostia, 1978).

XX. mendeko gorabehera historiko aldakorrak lagungarri izan dira ikuspegi guztiz desberdina duten ikerketak egin daitezten. Hauetako bat Mª José ARRIBASen *40 años de Arte Vasco 1937-1977. Historia y Documentos* deritzan liburua dugu (Donostia, 1979), eta izenburuan igartzen den bezala, lan honek urte horietako Euskal Herriaren bizitza artistikoaren islada izan nahi du dokumentuen bitartez; esan behar da, hala ere, helburu polit hori hutsala gertatzen dela bere emaitzan, interesgarritasuna bere dokumentazioan soilik mantentzen delarik.

Interes handiagokoa Ana Mª GUASCHek *Arte e ideología en el País Vasco 1940-1980* izenarekin kaleratutako liburua da (Barcelona, 1985), bertan, eta urte horiek hartuta, irudi, sorkuntza artistiko eta joera ideologikoen arteko harremana sakonkiago aztertzen duelarik.

Badira, bestalde, hainbat artistaren inguruan oso kontuan hartzekoak diren monografiak, hala nola, Kosme BARAÑANOK Uzelayri eskainitakoa (Bilbo, 1981) edo J. GONZALEZ DE DURANAK Guiardi buruz egindakoa (Bilbo, 1984). Eta batez ere, ez dugu ahaztu behar Euskal Eskultur Eskolari, edo hobeto esanda, bere adierazgarri puntakoenak diren Oteiza eta Txillidari, eskaini zaizkien idatzi ugariak, idatziak, bestalde, gehienetan polemikoak gertatu direnak herrialde honetan ezinezkoa baita zerbait edo norbait baloratzea besteak gutxietsi gabe.

Kontuak kontu, eta egungo egunean Euskal Herriko pro-
dukzio artistikoari buruz dakiguna asko bada ere, erakuske-
tetako katalogoetara eta egunkarietako albisteetara jotzea —
azken hauek, batzuetan, aldekoikerian erori arren— ezinbes-
tekoa egiten da oraindik. Baina horrek hemen azaldutakoa-
ren mugak gainditzen ditu.